

Ontwikkelingseconomie

Ontwikkelingseconomie houdt zich bezig met de ontwikkeling van arme landen. Deze landen bezitten vaak kenmerken die afwijken van de geïndustrialiseerde landen. Op grond daarvan komt de ontwikkelingseconomie tot andere theorieën en beleidsaanbevelingen dan in westerse landen zijn aanvaard. Dit artikel biedt een overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van deze theorieën en aanbevelingen en geeft terreinen aan voor toekomstig onderzoek.

PROF. DR. H.C. BOS

Wat is ontwikkelingseconomie?

Ontwikkelingseconomie houdt zich bezig met de economische ontwikkeling van arme landen. Zij omvat, als analyse, de verklaring van het lage levenspeil van de bevolking van die landen, en van de grote verschillen in welvaart tussen grote delen van de wereld. Naar de tijd gezien gaat het om de oorzaken van lange-termijnveranderingen in de welvaart van een laag naar een hoger peil. Het normatieve deel van de ontwikkelingseconomie richt zich op de vraag hoe door nationaal en internationaal beleid de welvaart van arme landen verhoogd kan worden en hoe de internationale welvaartsverschillen kunnen worden verkleind.

De economische kenmerken van ontwikkelingslanden wijken sterk af van die van de rijke, geïndustrialiseerde landen. Deze kenmerken hangen samen met het lage levenspeil van de bevolking en de daarmee verbonden economische en sociale structuur. Ontwikkelingslanden zijn kapitaalarm, de bevolking is voor een belangrijk deel onvoldoende geschoold en er is een overschot aan ongeschoolde arbeid; de economische structuur is overwegend agrarisch en dualistisch (dat wil zeggen dat er een traditionele en een moderne sector naast elkaar bestaan), markten voor produktiefactoren en een institutionele infrastructuur ontbreken of functioneren gebrekkig; de economie is sterk eenzijdig afhankelijk van het buitenland; normen en waarden, tradities en sociale verbanden wijken veelal af van die in de westerse wereld. Ook het koloniale verleden en het tropische of sub-tropische klimaat drukken een stempel op hun economie.

Deze kenmerken maken het noodzakelijk analyse en beleid specifiek op ontwikkelingslanden af te stemmen. De ontwikkelingseconomie houdt zich daarom ten dele bezig met vraagstukken die voor industrielanden niet aan de orde komen, en daarbij komt zij soms tot andere theorieën of aanbevelingen voor beleid.

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van onderzoek en discussies binnen de ontwikkelingseconomie. Aan de orde komen: welke vraagstukken hebben in het verleden de belangstelling gehad; welke plantechieken zijn ontwikkeld; waarop is het onderzoek en zijn de beleidsdiscussies thans gericht; welke resultaten heeft de ontwikkelingseconomie opgeleverd; welke onderwerpen vragen voor de toekomst de aandacht? Grensgebieden met andere disci-

plines en subdisciplines blijven buiten beschouwing, evenals overzichten van de feitelijke ontwikkeling¹.

De pioniers

De belangrijkste stimulans voor de moderne ontwikkelingseconomie is geweest het politieke streven om de welvaart van de ontwikkelingslanden te verhogen, of althans internationale welvaartsverschillen te verkleinen. Politieke, ideologische, militaire, economische en humanitaire factoren liggen aan dit streven ten grondslag. Het proces van staatkundige dekolonisatie heeft na 1945 nieuwe staten doen ontstaan die de betekenis van hun politieke zelfstandigheid ook in economische zin wilden bewijzen. Maar het ontwikkelingsvraagstuk wordt niet gezien als een vraagstuk uitsluitend voor de jonge staten, maar als een zaak die ook de belangen van de industrielanden en de wereld als geheel aangaat. Dit politieke inzicht heeft geleid tot de oprichting van nieuwe multilaterale organisaties, zoals de Wereldbank, en de formulering van bilaterale hulpprogramma's, zoals dat van 'Point Four' in de Verenigde Staten². Het vormt ook de basis van het zoeken naar een verantwoord en effectief nationaal en internationaal ontwikkelingsbeleid.

Tegen de achtergrond van deze politieke belangstelling vormt zich in de jaren veertig en vijftig de moderne ontwikkelingseconomie. De aandacht richt zich vooral op de

---

* De auteur is hoogleraar ontwikkelingsprogrammering en economie der centraal geleide stelsels aan de Erasmus Universiteit.

1. Een overzicht wordt gegeven in H. Chenery en T.N. Srinivasan (red.) *Handbook of development economics*, North Holland, Amsterdam, 1989; N. Gemmill (red.), *Surveys in development economics*, Oxford, 1987 en Gustav Ranis en T. Paul Schultz (red.), *The state of development economics. Progress and perspectives*, Oxford, 1988. Een historisch overzicht geeft Ian M.D. Little, *Economic development. Theory, policy and international relations*, New York, 1982. Algemene leerboeken zijn M. Gillis e.a., *Economics of development*, New York/Londen, 1987; M. Todaro, *Economic development in the third world*, Essex, 1987. Een recent overzicht van ontwikkelingsbeleid geeft K. Griffin, *Alternative strategies for economic development*, Londen, 1989.

2. Voor een chronologie van de ontwikkelingssamenwerking zie *Twenty-five years of development co-operation. A review*, 1985 Report of the Development Assistance Committee, OESO, Parijs.

vraag hoe economische groei bevorderd kan worden, want economische ontwikkeling wordt vooral gezien als economische groei.

Nieuwe begrippen worden gevormd of reeds bestaande krijgen nieuwe aandacht of accenten: dualisme, arbeids-surpluseconomie, verborgen werkloosheid, evenwichtige ('balanced') groei, reken- en schaduw prijzen, centrum en periferie.

Het terrein van vraagstukken dat bestreken wordt is wijd en breidt zich spoedig steeds verder uit. Er zijn diverse aanknopingspunten met de algemene economie. Centraal staat de groeitheorie, voor praktische doeleinden geconcentreerd rond het Harrod-Domarmodel met uitgebreide discussies over het al dan niet constant zijn van de kapitaalcoëfficiënt (zie hierna). Er komt weer belangstelling voor de vraag naar het optimale groeitempo en spaarpercentage (R. Solow, E.S. Phelps, T.J. Koopmans, N. Kaldor)³, en er ontstaat discussie over de toepasbaarheid op ontwikkelingslanden van een Keynesiaans beleid⁴.

Tot de belangrijkste pioniers kunnen gerekend worden P.N. Rosenstein-Rodan, R. Nurkse, W. Arthur Lewis, R. Prebisch, H.W. Singer, J. Tinbergen⁵. De eersten voerden tot in de jaren zestig uitvoerige discussies over 'balanced of unbalanced growth?', die in de eerste plaats de vraag betroffen of economische ontwikkeling via de marktwerking of via directe of indicatieve overheidsinvloed tot stand moest komen. Rosenstein-Rodan bracht de betekenis van externe effecten, schaalvoordelen en complementariteit in het ontwikkelingsproces naar voren. Onder het adagium "natura facit saltum" bepleitte hij de noodzaak van een 'big push', een door de overheid gecoördineerd programma van investeringen in een reeks van bedrijfstakken, afgestemd op de ontwikkeling van de binnenlandse vraag⁶. Ook door Ragnar Nurkse wordt een beleid van 'balanced growth' bepleit, mede gebaseerd op pessimisme over de mogelijkheden voor export⁷. A.O. Hirschman betwijfelde de uitvoerbaarheid van een omvangrijk, simultaan in verschillende sectoren uitgevoerd investeringsprogramma en verwachtte meer van volgtijdelijke investeringen in verschillende 'leidende' sectoren. Het ontstaan van tekorten in bepaalde sectoren zou met voorwaartse en achterwaartse interindustriële effecten ook voor de noodzakelijke stimulansen voor de particuliere investeerders zorgen⁸.

Een fundamentele bijdrage tot de theorie van de economische ontwikkeling werd ook geleverd door W. Arthur Lewis⁹. Hij stileert de economische structuur van een ontwikkelingsland door daarin een traditionele en een moderne of 'kapitalistische' sector te onderscheiden. De eerste omvat de boerenlandbouw en de stedelijke informele diensten. Er is een overschot aan arbeid, het inkomen ligt op een constant subsistentieniveau. De moderne sector omvat de industrie, commerciële landbouw, mijnbouw en dergelijke. Het exogeen gegeven reële loon ligt boven dat in de traditionele sector. Besparingen uit de winst financieren de investeringen die de moderne sector doen groeien en de vraag naar arbeid bepalen. De traditionele sector vormt een arbeidsreservoir waaraan de groeiende moderne sector ongeschoolde arbeid kan onttrekken zonder het reële loon te verhogen. Pas wanneer de arbeidsreserves zijn uitgeput zal het reële loon in de traditionele sector gaan stijgen en zal een geïntegreerde nationale arbeidsmarkt ontstaan waar het loon op neoklassieke wijze door vraag en aanbod wordt bepaald. De groei van de investeringen en van het nationaal produkt zal afnemen.

Het Lewis-model heeft voor het eerst de aandacht gevestigd op de asymmetrie in productie- en organisatieverhoudingen in een twee-sectorenmodel dat kenmerkend is voor een ontwikkelings-economie. Daardoor wijkt de analyse af van een neoklassiek model. Voorbeelden van een soortgelijke asymmetrie zijn later ook naar voren gebracht bij het verklaren van de migratie van arbeid van het platte-

land naar de stad in het z.g. Harris-Todaro-model en in wereldmodellen van Noord-Zuidverhouding¹⁰.

Het vroegste voorbeeld van de analyse van dit laatste vraagstuk is de z.g. centrum-periferietheorie van Raúl Prebisch¹¹. Prebisch poneerde, en meende empirisch te kunnen aantonen, dat de ruilvoet in de handel tussen het centrum (de industrielanden, exporteurs van industrieproducten) en de periferie (ontwikkelingslanden, exporteurs van primaire producten) zich op lange termijn ten nadele van deze laatste groep ontwikkelt. De verklaring werd niet alleen gezocht in het verschil in prijs- en inkomenselasticiteiten van de vraag naar industriële en primaire producten, maar ook in verschillen in de structuur van arbeidsmarkt en industriële organisatie van centrum en periferie. Prebisch verbond aan zijn analyse de beleidsconclusie dat Latijns-Amerika zich moest industrialiseren door invoervervanging en tariefbescherming van de jonge industrieën.

Een ander vraagstuk dat Prebisch analyseerde is de aard en bestrijding van inflatie in Latijns-Amerika. Naar zijn mening was de inflatie niet het gevolg van overbesteding die door monetaire vraagbeperking bestreden moest worden, maar van structurele knelpunten van economisch-institutionele of socio-politieke aard, die de groei belemmeren¹².

De analyses van Prebisch zijn van grote invloed geweest op het denken over het ontwikkelingsvraagstuk in Latijns-Amerika. Zij hebben de grondslag gelegd voor het z.g. 'structuralisme'.

Programmeringsmodellen en -technieken

Een samenhangend nationaal ontwikkelingsbeleid wordt door de jonge staten al spoedig geformuleerd in het kader van een middellang ontwikkelingsplan, meestal voor een periode van vijf jaren. Het werd voor het eerst geformuleerd door India in 1950, naar het voorbeeld van de Sovjetunie. Dit heeft tot het misverstand geleid, dat een vijfjarenplan ook noodzakelijk een communistische/socialistische economische politiek, althans een beleid met sterke staatsactiviteiten, inhoudt.

3. Zie voor een verzameling van artikelen bij voorbeeld Joseph E. Stiglitz en H. Uzawa (red.), *Readings in the modern theory of economic growth*, Londen, 1969.

4. Zie bij voorbeeld V.K.R.V. Rao, Investment, income and the multiplier in an underdeveloped economy, in A.N. Agarwala en S.P. Singh (red.), *The economics of underdevelopment*, New York, 1963.

5. Deze auteurs hebben met name aandacht besteed aan de formulering van ontwikkelingsbeleid. De Wereldbank heeft in twee boeken bijdragen van pioniers gepubliceerd. Zie Gerald M. Meier en Dudley Seers (red.), *Pioneers in development*, New York, 1984 en Gerald M. Meier (red.), *Pioneers in development*, Second Series, New York, 1987.

6. Paul N. Rosenstein-Rodan, Problems of industrialization of Eastern and South-Eastern Europe, *Economic Journal*, jg. 53, 1943, blz. 202-211.

7. Ragnar Nurkse, *Problems of capital formation in underdeveloped countries*, Oxford, 1953.

8. Albert O. Hirschman, *The strategy of economic development*, New Haven, 1958.

9. W. Arthur Lewis, Economic development with unlimited supplies of labor, *Manchester School of Economic and Social Studies*, jg. 22, 1954, blz. 131-191 en *The theory of economic growth*, Londen, 1955.

10. J.R. Harris en M. Todaro, Migration, unemployment and development: a two-sector analysis, *American Economic Review*, jg. 60, 1970, blz. 126-142.

11. Zie *The economic development of Latin America and its principal problems*, United Nations, New York, 1950 en *Economic survey of Latin America, 1949*, United Nations, New York, 1950.

12. Raúl Prebisch, Economic development or monetary stability: the false dilemma, *Economic Bulletin for Latin America*, jg. 6, 1961, U.N., blz. 1-25. Voor een overzicht van de discussie zie Colin Kirkpatrick en Frederick Nixon, Inflation and stabilization policy in LDCs, in Gemmel (red.), op.cit.

Economische theorie: de stand van zaken

Niet of nauwelijks beïnvloed door de waan van de dag zijn overal ter wereld economische-wetenschaps-beoefenaren bezig de economische kennis te vergroten en het economische inzicht te verdiepen. Hun bijdragen zijn in het algemeen niet spectaculair en met de resultaten van hun onderzoekingen timmeren zij niet aan de weg. Hun bevindingen worden in internationale vaktijdschriften gepubliceerd die voor niet-inge-wijden nauwelijks toegankelijk zijn. Van daaruit sijpelt de verworven kennis langzaam door naar vakgenoten en naar gebruikers bij de overheid en in het bedrijfsleven die er hun voordeel mee trachten te doen. Bijna niemand overziet wat er in alle specialistische wereldjes waarin het economische vakgebied is onderverdeeld, gaande is. Daarom verschijnt in *ESB* een reeks overzichtsartikelen, waardoor de lezers in de gelegenheid worden gesteld kennis te nemen van de ontwikkelingen in verschillende deelgebieden van het vak. Wat is, theoretisch en empirisch, de stand van zaken en waar houdt men zich aan de frontlijn van de economische wetenschap mee bezig?

Eerder verschenen in deze reeks artikelen over:

- moderne vermogensmarkttheorie (9 mei 1984);
- macro-economische modelbouw (5 december 1984);
- statische theorieën van de industriële organisatie (28 augustus 1985);
- dynamische theorieën van de industriële organisatie (30 juli 1986);
- monetaire theorie (15/22 april 1987);
- regionale economie (22 juli 1987);
- economische organisatie (2 september 1987);
- marketing (30 maart/ 6 april 1988);
- strategiebepaling door ondernemingen (7 december 1988);
- arbeidseconomie (25 januari 1989);
- econometrie (30 augustus 1989);
- public choice (1 november 1989);
- macro-economie en economische politiek (10 januari 1990);
- speltheorie (7 november 1990);
- internationale handel (21 november 1990).

De gehele reeks artikelen in deze serie is in boekvorm verschenen bij Academic Service. Lezers van *ESB* kunnen het boek tegen inlevering van een in *ESB* afgedrukte bon met korting bij de boekhandel verkrijgen.

De ontwikkeling van methoden en technieken voor de planopstelling vormt een nieuwe en druk beoefende tak van activiteiten van de ontwikkelingseconomie in de jaren vijftig en zestig. Ook hier wordt voortgebouwd op hetgeen in westerse landen reeds ontwikkeld of in ontwikkeling is: de ervaringen met een oorlogseconomie, een nationaal rekeningenstelsel, Tinbergens benadering van de theorie van de economische politiek, Leontiefs input-output-analyse en Ragnar Frisch' complexe modellen¹³.

De methodiek van de planopstelling is het meest uitgewerkt door Tinbergen in zijn *planning-in-fasen*, waarbij macro-, midden- en micro-fasen elkaar opvolgen en de resultaten van de voorafgaande fase als gegeven worden beschouwd. In de eerste, macro-fase wordt het macro-economische kader gekozen. Dit betreft vooral de keuze van

het groeitempo en daarmee samenhangend de omvang van investeringen en besparingen. In de middenfase is de opsplitsing van macro-grootheden, zoals nationale productie, totaal van investeringen, uitvoer en invoer naar sectoren (bedrijfstakingen) aan de orde en de ruimtelijke verdeling daarvan naar enkele regio's. In de micro-fase gaat het om de evaluatie en keuze van projecten binnen sectoren en hun locatie naar centra¹⁴.

De praktische behoeften aan planopstelling hebben geleid tot de formulering van wiskundige planningmodellen¹⁵. De aard van de planningmodellen loopt sterk uiteen. Aanvankelijk zijn het eenvoudige macro-modellen van het Harrod-Domar-type voor een gesloten economie. Hierin wordt de nationale productieomvang afhankelijk gesteld van de kapitaalvoorraad met een vaste (kapitaal)coëfficiënt. Ongeschoolde arbeid wordt verondersteld overvloedig aanwezig te zijn. Het Harrod-Domar-model leidt tot een groei-voet van de productie (Y) gelijk aan de verhouding van de spaarvoet (s) en de kapitaalcoëfficiënt (k): $\Delta Y/Y = s/k$. Verhoging van de spaarvoet is in deze modellen essentieel voor het bereiken van een hoger groeitempo.

Het verwaarlozen van de buitenlandse handel maakt deze modellen minder realistisch voor kleine en middelgrote landen en heeft al spoedig geleid tot aanpassing van het eenvoudige Harrod-Domar-model tot macro-modellen voor een open economie. Een speciale klasse daarvan vormen de 'two-gap'-modellen, ingevoerd door Hollis Chenery.

Voor het opstellen van vijftienjarenplannen is in de jaren vijftig en zestig veelvuldig gebruik gemaakt van multi-sectormodellen, in het bijzonder statische en soms dynamische Leontief-input-outputmodellen¹⁶. Input-outputmodellen zijn vooral toegepast voor productie- en investeringsplanning naar sectoren. Ook aan de combinatie met regionale planning is aandacht besteed¹⁷. Om verschillende redenen is het gebruik ervan geleidelijk afgenomen: de statistische basis voor het schatten van een matrix van input-outputcoëfficiënten is meestal zwak; als gevolg van structurele veranderingen wijzigen de coëfficiënten zich, de veronderstelde complementariteit tussen inputs en outputs is, behalve voor de korte-termijn, niet realistisch. Input-outputmodellen zijn vooral consistentiemodellen, waarin de prijzen als constant worden beschouwd.

Meer flexibiliteit bieden lineaire en niet-lineaire programmeringsmodellen. Deze kunnen al dan niet gecombineerd worden met input-outputrelaties. Tal van programmeringsstudies zijn in de jaren zestig en zeventig gepubliceerd. Zij hebben betrekking op een gehele economie, een bepaalde bedrijfstak of individuele investeringsprojecten¹⁸.

In het begin van de jaren zeventig is de techniek van projectevaluatie, of sociale baten-kostenanalyse, voor ontwikkelingslanden ontwikkeld. Zij vormt een middel voor de waardering en keuze van projecten op basis van de bijdra-

13. Over Frisch' bijdrage tot de theorie van planning, zie Leif Johansen, *Lectures on macroeconomic planning*, Part 1, General aspects, Amsterdam, 1977.

14. Zie J. Tinbergen, *The design of development*, Baltimore, 1958; idem, *Planning in stages*, *Statsokonomisk Tidsskrift*, nr. 1, Oslo, 1962 en idem, *Development planning*, New York, 1967.

15. Voor een overzicht van nationale planmodellen en -technieken, zie Charles R. Blitzer e.a. (red.), *Economy-wide models and development planning*, Londen, 1975. Voor een beknopt historisch overzicht zie Hollis Chenery, *The evolution of development planning*, *Journal of Policy Modeling*, jg. 6, 1984, blz. 159-174.

16. Zie V. Bulmer-Thomas, *Input-output analysis in developing countries: sources, methods and applications*, New York, 1982 en Arie Kuyvenhoven, *Planning with the semi-input-output method. With empirical applications to Nigeria*, Leiden, 1978.

17. Zie L.B.M. Mennes, Jan Tinbergen en J. George Waardenburg, *The element of space in development planning*, Amsterdam, 1969.

18. Zie Sherman Robinson, "Multisectoral Models", hfst. 18 in *Handbook of development economics*, deel 2, op.cit. en Blitzer e.a., *Economy-wide models and development planning*, op.cit.

ge tot de nationale welvaart. Vastgesteld moeten onder andere worden aan de hand van welk criterium de beoordeling plaatsvindt, welke baten en kosten in aanmerking komen, welke prijzen worden gehanteerd en hoe toekomstige baten en kosten moeten worden gediscoteerd. De meeste aandacht heeft het gebruik en schatten van schaduw- of rekenprijzen van producten en produktiefactoren gekregen. Marktprijzen vormen namelijk met name in ontwikkelingslanden veelal geen juiste uitdrukking van de schaarsteprijs, sociale waarde of 'opportunity cost'. Het marktloon is vaak hoger dan het schaduwloon, de marktrente daarentegen lager dan de schaduwprijs voor kapitaal, de nationale valuta is overgewaardeerd en de prijzen van goederen en diensten zijn beïnvloed door subsidies of kostprijsverhogende belastingen. Voor beoordeling komen niet alleen in aanmerking overheids- maar ook particuliere projecten die overheidsgoedkeuring vereisen. Het gaat verder niet alleen om agrarische en industriële projecten, maar ook om projecten op het gebied van de infrastructuur (transport, onderwijs), waarbij de vaststelling van de baten bijzondere problemen meebrengt. Van recente datum is de aandacht die gegeven wordt aan milieu-effecten¹⁹.

In de jaren zeventig worden het nationale rekeningenstelsel en de input-outputrekeningen uitgebreid tot een 'social accounting matrix', in afkorting bekend als SAM. Deze geeft een volledig sluitende statistische beschrijving van de economische kringloop, volgens de principes van de dubbele boekhouding. Deze uitbreiding van het nationale rekeningenstelsel is geïnitieerd door de Engelse statisticus Richard Stone²⁰.

Evenals uit input-outputrekeningen, als statistische beschrijving van de produktiestructuur, een analytisch input-outputmodel kan worden afgeleid, zo kan op analoge wijze een SAM-model worden geformuleerd. De veronderstelling van een constante lineaire structuur maakt dit soort berekeningen echter van beperkte waarde. Zij laten de werking van markten voor goederen en produktiefactoren met variabele prijzen, waarvoor in de jaren zeventig toenemende aandacht ontstaat, buiten beschouwing. Dit leidt tot de formulering van empirische algemeen-evenwichtsmodellen ('computable general equilibrium models' (CGE)) waarbinnen de SAM zijn plaats krijgt. Deze modellen zijn voldoende flexibel om zowel neoklassieke als structuralistische relaties tot uitdrukking te brengen²¹.

Een effectieve ontwikkelingspolitiek

De ontwikkelingseconomie heeft zich vanaf het begin gevormd in nauwe wisselwerking met de feitelijke problemen en ervaringen met de gevoerde ontwikkelingspolitiek. Sommige thema's hebben permanent de aandacht, andere zijn meer aan een bepaalde periode gebonden. Vragen over de juiste ontwikkelingsstrategie overheersen.

In de jaren vijftig en zestig is de belangstelling gericht op de bevordering van economische groei, de verhouding tussen landbouw en industrie, tussen produktie voor de binnenlandse markt of voor uitvoer, en stabilisatie van grondstoffenprijzen en exportopbrengsten. De aanvallende nadruk op industrialisatie als motor van de economische groei, die gebaseerd was op de historische ervaring van de rijke industrielanden, leidt tot verwaarlozing van de landbouw en brengt het inzicht dat het aandeel van de industrie in de nationale produktie te gering is om op korte termijn de motorfunctie te vervullen. Ook voor verbetering van de werkgelegenheid blijkt industrialisatie op die termijn geen geschikt middel te zijn. Wel wordt aandacht geschonken aan de keuze van de juiste produktietechniek (arbeids- of kapitaalintensief) en de betekenis van de kleine industrie²². Vanuit een internationaal perspectief wordt een op-

timale internationale arbeidsverdeling bepleit, waarbij, op basis van comparatieve voordelen, arbeidsintensieve bedrijfstakken hun plaats hebben in ontwikkelingslanden en kapitaalintensieve in de rijke landen²³.

In de jaren zestig verschuift de aandacht van de industrie naar de landbouw, die gestimuleerd wordt door de z.g. groene revolutie, de invoering van nieuwe variëteiten rijst en tarwe, die in combinatie met irrigatie en kunstmest verscheidene oogsten per jaar mogelijk maken. Toepassing vindt vooral in Azië plaats. Het onderzoek heeft zich gericht op de lange-termijneffecten van deze technologische ontwikkeling, met name voor de inkomensverdeling²⁴.

Omdat pogingen de kapitaaloverdracht naar ontwikkelingslanden te vergroten weinig resultaat hebben, neemt de belangstelling voor de buitenlandse handel in de jaren zestig toe ("trade not aid"). De in 1964 opgerichte "United Nations Conference on Trade and Development" (UNCTAD), onder leiding van Raúl Prebisch, bepleit exportbevordering door ontwikkelingslanden, vermindering van de protectie door industrielanden en tariefpreferenties voor invoer uit ontwikkelingslanden. Dit heeft in 1968 in UNCTAD-verband geleid tot aanvaarding van nationale stelsels van tariefpreferenties voor ontwikkelingslanden, het Algemene Preferentiële Stelsel (APS). De Kennedy-handelsronde, in het kader van de "Algemene Overeenkomst inzake Tarieven en Handel" (GATT) leidde in 1965 tot de toevoeging van deel IV over "Handel en Ontwikkeling" aan de Overeenkomst. Daarin zijn algemene toezeggingen van de industrielanden op handelsgebied ten behoeve van de bevordering van handel en ontwikkeling van ontwikkelingslanden vastgelegd²⁵.

In de jaren zeventig zijn er vooral twee nieuwe terreinen die in de belangstelling komen. De meting van armoede en personele inkomensverdeling en de positie van de ontwikkelingslanden in de wereldeconomie.

Nieuwe studies gewijd aan de inkomensverdeling binnen ontwikkelingslanden lieten zien dat de armste groepen van de bevolking niet altijd evenredig in inkomen meegroeiën met het gemiddelde inkomen per hoofd van de gehele bevolking, en dat zij, volgens sommige auteurs, soms zelfs in absolute zin in inkomen achteruit zijn gegaan. Volgens een wat oneigenlijke beeldspraak, heette het dat er geen

19. I.D.M. Little en J.A. Mirrlees, *Project appraisal and planning for developing countries*, Londen, 1974 en UNIDO, *Guidelines for project evaluation*, New York, 1972.

20. G. Pyatt en J.I. Round (red.), *Social accounting matrices: a basis for planning*, Washington, D.C., 1985.

21. Zie het overzicht van Sherman Robinson, "Multisectoral models", hfst. 18 in *Handbook of development economics*, op. cit. Ook Kemal Dervis, Jaime de Melo en Sherman Robinson, *General equilibrium models for development policy*, Cambridge, 1982. Over de beperkingen van het gebruik van CGE's, zie Clive Bell en T.N. Srinivasan, On the use and abuses of economywide models in development policy analysis, in Moshe Syrquin e.a., *Economic structure and performance*, Orlando, 1984.

22. Zie A.K. Sen, *Choice of techniques. An aspect of the theory of planned economic development*, Oxford, 1960; E. Staley en R. Morse, *Modern small industry for developing countries*, New York, 1965; Ian M.D. Little e.a., *Small manufacturing enterprises. A comparative analysis of India and other economies*, Oxford, 1987.

23. Zie Jan Tinbergen, *Shaping the world economy. Suggestions for an international economy policy*, New York, 1972; B. Herman, *The optimal international division of labour*, Genève, 1975.

24. Zie John W. Mellor, *The new economics of growth: a strategy for India and the developing world*, Ithaca, 1976; Griffin, *Alternative strategies for economic development*, op. cit., hfst. 6.

25. Zie UNCTAD, *Towards a new trade policy for development. Report by the Secretary-General*, New York, 1964 en UNCTAD, *Trade prospects and capital needs of developing countries*, New York, 1968. Een beknopt overzicht van het ontstaan en de inhoud van het APS geeft *Advies graduatie en integratie van ontwikkelingslanden en de GATT-handelsronde*, nr. 89, Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking, 1987.

doorsijpeling ('trickling down') was van de groei van het nationale inkomen naar de armste groepen²⁶.

Het nieuwe inzicht heeft ertoe geleid dat economische groei als centrale doelstelling van ontwikkelingsbeleid wordt uitgebreid met aandacht voor de armste bevolkingsgroepen, dan wel vervangen wordt door 'herverdeling met groei' (Wereldbank) of 'bevredeging van basisbehoeften' (Internationale Arbeidsorganisatie, ILO)²⁷.

De verbreding van het begrip 'ontwikkeling' stimuleert ook het onderzoek naar de relaties tussen groei, inkomens, onderwijs, gezondheid en dergelijke, zowel macro- als micro-economisch²⁸.

Internationale economische orde

Aan de internationale economische aspecten van het ontwikkelingsvraagstuk is uiteraard vanaf het begin aandacht besteed. De nadruk werd daarbij gelegd op overdrachten van kapitaal en kennis ('technical assistance'), de buitenlandse handel en stabilisatie van grondstoffenprijzen.

In de jaren zeventig komen structurele aspecten van de wereldeconomie en de plaats van de ontwikkelingslanden daarin in het middelpunt van de belangstelling te staan. Oorzaken daarvan zijn geweest: de ineenstorting van het internationale geldstelsel zoals in de Bretton Woods-overeenkomsten overeengekomen; de sterke daling van de grondstoffenprijzen (exclusief olie); de olieprijsverhoging van 1973/74 (en later van 1979/80) en de ingrijpende gevolgen daarvan voor het internationale kapitaalverkeer en de betalingsbalansposities van verschillende groepen van ontwikkelingslanden. Psychologisch aangemoedigd door het effect van het optreden van een kleine groep ontwikkelingslanden (de OPEC), ontstaat de roep om een "Nieuwe Internationale Economische Orde" (NIEO). Elementen daarvan zijn het afsluiten van grondstoffenovereenkomsten ter stabilisatie van grondstoffenprijzen, met een overkoepelend grondstoffenfonds; aanvaarding van de "Speciale Trekkingsrechten" (SDR) als internationaal reservemiddel; invoering van automatische mechanismen voor kapitaaloverdracht naar ontwikkelingslanden, waaronder de z.g. SDR-link, volgens welke creatie van SDR's ten goede van ontwikkelingslanden of -hulp zou moeten komen; afschaffing of althans vermindering van de kwantitatieve en tariefbelemmeringen die de uitvoer van ontwikkelingslanden naar de industrielanden ondervindt; het afsluiten van overeenkomsten over internationale gedragscodes betreffende transnationale ondernemingen (multinationals), beperkende bedrijfspraktijken en overdracht van technologie; hervorming van de Bretton Woodsinstellingen (Wereldbank en IMF) en met name een grotere inspraak van ontwikkelingslanden daarin.

Deze onderwerpen hebben tot in het begin van de jaren tachtig geleid tot een veelheid van studies, conferenties, onderhandelingen in het kader van de Verenigde Naties, UNCTAD en daarbuiten, gewijd aan de Noord-Zuidrelaties²⁹. Slechts over enkele wensen van ontwikkelingslanden, met name vermindering van de handelsprotectie door industrielanden, blijkt er internationaal ruime overeenstemming te zijn.

De aandacht voor nieuwe lange-termijnvraagstukken van de wereldeconomie is ook gestimuleerd door het z.g. Meadows-rapport voor de Club van Rome, dat de uitputbaarheid van grondstoffen en milieu-effecten op wereldschaal aan de orde stelde³⁰.

Als gevolg van het opkomen van deze nieuwe vraagstukken is het gebruik van kwantitatieve modellen voor de wereldeconomie sedert de jaren zeventig belangrijk toegenomen³¹. Sommige wereldmodellen zijn specifiek gericht op de problemen van ontwikkelingslanden. De haalbaar-

heid van het verkleinen van de inkomensverschillen tussen industrie- en ontwikkelingslanden – en de vereisten daarvoor – zijn bij voorbeeld door W. Leontief met anderen onderzocht in een studie voor de Verenigde Naties, waarbij gebruik wordt gemaakt van een input-output-tabel voor de wereld als geheel en waarbij ook aspecten van de uitputbaarheid van grondstoffen en milieu-effecten in aanmerking zijn genomen³². Het MOIRA-model, opgesteld onder leiding van H. Linnemann, heeft onderzocht of er voldoende voedsel geproduceerd kan worden bij een verdubbeling van de wereldbevolking³³.

De verschillende organisaties van de Verenigde Naties, zoals het Secretariaat in New York, UNCTAD, UNIDO (voor industrialisatie), FAO (voor landbouw), Wereldbank en IMF beschikken thans alle over een eigen wereldmodel, afgestemd op hun terrein van specialisatie.

De nieuwe orthodoxie

De ontwikkelingseconomie kent, evenals overigens andere subdisciplines van de economie, wisselingen in opvatting over wat belangrijk is voor een succesvolle ontwikkelingspolitiek. In het voorgaande zijn daarvan voor het verleden al verschillende voorbeelden gegeven.

De huidige overheersende opvatting houdt in: het nastreven van een open ('outward-oriented') economie; industrialisatie op basis van exportbevordering, liberalisatie van het internationale handels- en kapitaalverkeer; het elimineren of althans terugdringen van verstoringen op de markten van produktiefactoren en goederen ('getting the prices right'); een conservatief financieel en budgettair beleid; een grotere rol voor de particuliere sector door privatisering van staatsbedrijven en het aantrekken van particuliere buitenlandse investeringen. Deze aanbevelingen vormen de nieuwe orthodoxie. Zij wordt, veelal als zwart-wit dichotomie, gesteld tegenover opvattingen uit de jaren vijftig en zestig, toen aan industrialisatie op basis van invoerverving met bescherming van jonge industrieën

---

26. Zie bij voorbeeld I. Adelman en C.T. Morris, *Economic growth and social equity in developing countries*, Stanford, Cal., 1973; G.S. Fields, *Poverty, inequality and development*, New York, 1980 en het overzicht van I. Adelman en S. Robinson, Income distribution and development, hfst. 19 in *Handbook of development economics*, op.cit.

27. Hollis Chenery e.a., *Redistribution with growth*, Londen, 1974 en International Labour Office, *Employment, growth and basic needs*, Genève, 1976.

28. Voor overzichten, zie Nancy Birdsall, Economic approaches to population growth, hfst. 12; T. Paul Schultz, Education investments and return, hfst. 13 en J.R. Behrman en A.B. Deolalikar, health and nutrition, hfst. 14 in *Handbook of development economics*, op.cit.

29. Analytische beschouwingen geven onder andere Jagdish N. Bhagwati (red.), *The new international economic order: the North-South debate*, Londen, 1977; William R. Cline (red.), *Policy alternatives for a new international economic order. An economic analysis*, New York, 1979; J.N. Bhagwati en J.G. Ruggie, *Power, passions and purpose. Prospects for North-South negotiations*, Londen, 1984.

30. Dennis L. Meadows, *The limits to growth. A report for the Club of Rome*, New York, 1972. Een tegenhanger vormt A. O. Herrera e.a., *Het Bariloche-rapport voor de Club van Rome*, 1979 dat dezelfde problematiek beziet vanuit het perspectief van ontwikkelingslanden. Zie ook J. Tinbergen (coördinator), *Reshaping the international order. A report to the Club of Rome*, New York, 1976.

31. Zie bij voorbeeld het overzicht in Bert G. Hickman (red.), *Global international economic models*, Amsterdam, 1983. De gevolgen van handelsliberalisatie zijn onderzocht in John Whalley, *Trade liberalization among major world trading areas*, Londen, 1985 en in T.N. Srinivasan en John Whalley (red.), *General equilibrium trade policy modeling*, Londen, 1986.

32. W. Leontief e.a., *The future of the world economy. A United Nations study*, New York, 1977.

33. Hans Linnemann e.a., *MOIRA. Model of international relations in agriculture*, Amsterdam, 1979.

en aan de overheid als producent en investeerder een noodzakelijke rol werd toegekend. Markten werden namelijk geacht niet de juiste of voldoende sterke prijssignalen te geven voor de ontwikkeling van de particuliere sector. Hierover wordt thans anders gedacht.

De verandering in opvattingen berust voor een belangrijk deel op de resultaten van enkele grote researchprojecten, geleid door I.M.D. Little voor de OESO, door Jagdish N. Bhagwati en Anne O. Krueger voor het National Bureau of Economic Research en door Bela Balassa voor de Wereldbank³⁴. Op basis van een reeks landenstudies is onderzocht welke invloed het in de jaren zestig en zeventig gevoerde ontwikkelingsbeleid heeft gehad op economische groei, export, werkgelegenheid en dergelijke. In het bijzonder het succes, in de vorm van snelle groei van inkomen en export, van Zuid-Korea, Taiwan, Singapore en Hongkong ('de bende van vier') heeft daarbij de aandacht getrokken.

Welke conclusies uit dit en ander onderzoek kunnen worden afgeleid heeft niet in alle opzichten tot duidelijkheid en eenstemmigheid geleid. Er is ruime overeenstemming over de bezwaren van een sterk protectionistische handels- en industrialisatiepolitiek en van een overgewaardeerde valuta, die de uitvoer belemmert en de invoer bevordert. Niet altijd is echter duidelijk welke inhoud aan een beleid van exportbevordering gegeven moet worden. Bhagwati heeft erop gewezen dat deze aanbeveling niet tot een nieuwe onevenwichtigheid mag leiden. Van belang is volgens hem het vaststellen van een effectieve wisselkoers voor uitvoer die niet belangrijk afwijkt van die voor invoer. Dit criterium behoeft invoerverganging echter niet uit te sluiten en wordt dan ook niet algemeen als kenmerk van een beleid van exportbevordering beschouwd³⁵.

Veel discussie is ook gevoerd over de directe causaliteit in de relatie tussen economische groei en bevordering van export. De vraag is verder gesteld of de industrielanden een exportvergroting door ontwikkelingslanden zonder nieuw protectionisme kunnen absorberen, wanneer deze niet, zoals in het verleden, door een kleine groep landen maar op grote schaal zou worden nagestreefd. Het optimisme daarover wordt niet algemeen gedeeld. Daarbij wordt ook gewezen op het in vergelijking met de jaren zestig ongunstiger internationale economische klimaat van nu.

Wat betreft de rol van de overheid en een vrije markt, is van belang dat landen die bekend staan om hun succesvolle beleid van een open economie, zoals Japan – nog niet zo lang geleden de status van ontwikkelingsland ontgroeid –, Zuid-Korea en Taiwan, niet gekenmerkt worden door een neutraal of 'laissez-faire'-overheidsbeleid. De overheid heeft daar door een gedifferentieerde politiek met exportsubsidies, kredietmechanismen en belastingfaciliteiten, derhalve door een actieve bemoeienis, de export bevordert.

Het bestaan van, soms grote, prijsverstoringen in vele ontwikkelingslanden vindt in het algemeen geen bestrijding, evenmin als de wenselijkheid deze te verminderen. Juiste prijzen worden ook wel als een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor ontwikkeling beschouwd. Volgens een veel aangehaald citaat geldt: "getting prices right is not the end of development, but getting prices wrong frequently is"³⁶. Daarmee is echter niet aangegeven hoe correcte prijzen, die de 'social opportunity cost' tot uitdrukking brengen, moeten worden bepaald. Het orthodoxe advies dat de prijzen door de markt bepaald moeten worden en de overheid zich passief moet opstellen, leidt niet altijd tot dit resultaat. Dit soort advies is gebaseerd op de veronderstelling dat de marktdeelnemers beschikken over volledige informatie, dat schaalvoordelen en externe effecten in de produktie ontbreken, dat markten concurrerend zijn, dat de overheid haar zorg niet uitstrekt over inkomensverdeling, werkgelegenheid en andere sociale aspecten van ontwikkeling, en dat gevestigde belangen-

groepen ontbreken. Deze extreme veronderstellingen zijn, indien al voor industrielanden, zeker niet realistisch voor ontwikkelingslanden. Het bevorderen van een juiste en vrije prijsvorming kan vaak overheidsbemoeienis door regelgeving of ontwikkeling van instituties vereisen. Het vrijlaten van prijzen kan aanvullende overheidsmaatregelen bereiking van bij voorbeeld sociale doeleinden noodzakelijk maken. In concrete situaties zal het ook niet altijd duidelijk zijn wat een 'juiste' prijs is. Verwijzingen naar de wereldmarktprijs zijn daarvoor vaak onvoldoende.

Discussies over het functioneren van markten en de eventuele rol van de overheid daarbij kunnen niet zinvol in het algemeen gevoerd worden, maar vragen toespitsing op concrete markten, voor arbeid, krediet, landbouw- of voedselprodukten en dergelijke. Veel aandacht heeft het onderzoek gegeven aan de gevolgen van devaluatie voor economische groei, prijspeil en betalingsbalans, aan de werking van de binnenlandse kredietmarkt en de invloed van de rentevoet op besparingen, maar veel minder aan de arbeidsmarkt in industrie en landbouw³⁷.

De schokken die vele ontwikkelingslanden sedert de jaren zeventig hebben ondervonden als gevolg van gestegen invoerprijzen voor olie en kapitaalgoederen, het vrijwel tot stilstand komen van de invoer van nieuw particulier kapitaal na 1982, de sterke groei van de buitenlandse schuld te zamen met de gevolgen van tekortkomingen in het binnenlands beleid, hebben tot ernstige betalingsbalansproblemen en stagnatie van de groei geleid, met name voor de landen van Latijns-Amerika en Afrika ten zuiden van de Sahara. Herstel van een macro- economisch houdbaar evenwicht (stabilisatie) en aanpassing van de structuur van produktie en handel aan de nieuwe verhoudingen zijn daarom voor deze landen noodzakelijk geworden. Voor de financiering van hun betalingsbalanstekort en aanpassingen hebben zij een beroep moeten doen op IMF en Wereldbank.

De opvattingen van de nieuwe orthodoxie hebben in dit verband een bijzonder gewicht, omdat zij de basis vormen voor de voorwaarden (conditionaliteit) verbonden aan kredietverlening door IMF en Wereldbank. De inhoud van een effectief stabilisatie- en structureel aanpassingsbeleid vormt dan ook een ander belangrijk onderwerp van de huidige discussie binnen de ontwikkelingseconomie. Tal van uiteenlopende onderwerpen komen daarbij aan de orde, zoals de vraag of een schoktherapie dan wel geleidelijke aanpassing de voorkeur verdient; hoe aanpassing kan plaatsvinden zonder ten koste te gaan van economische groei; de fasering van de externe liberalisering van goederen- en kapitaalverkeer; op welke wijze met sociale aspecten (werkgelegenheid, effecten voor de armste bevolkingsgroepen) rekening kan worden gehouden en hoe de schuldenlast verminderd kan worden³⁸.

34. Ian Little, Tibor Scitovsky, Maurice Scott, *Industry and trade in some developing countries. A comparative study*, Parijs, 1970; Bela Balassa e.a., *The structure of protection in developing countries*, Baltimore, MD, 1971; Jagdish N. Bhagwati, *Anatomy and consequences of exchange control regimes*, Cambridge, Mass., 1978; Anne O. Krueger, *Liberalization attempts and consequences*, Cambridge, Mass., 1978; Anne O. Krueger e.a., *Trade and employment in developing countries*, Chicago, 1981-1983.

35. Jagdish Bhagwati, Outward orientation: trade issues, in Vittorio Corbo e.a., *Growth-oriented adjustment programs*, IMF en World Bank, 1987; Colin I. Bradford, Jr. en William H. Branson (red.), *Trade and structural change in Pacific Asia*, Chicago, 1987.

36. Peter Timmer, Choice of techniques in rice milling on Java, *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, jg. 9, 1973, blz. 76.

37. Zie G.T. Renshaw (red.), *Market liberalisation, equity and development*, Genève, 1989.

38. Zie Vittorio Corbo e.a., op.cit.; G.A. Cornia, R. Jolly en F. Stewart, *Adjustment with a human face*, deel 1, Protecting the vulnerable and promoting growth, Oxford, 1987 en D. Papageorgiou, A.E. Chokski en M. Michaely, *Liberalizing foreign trade in developing countries; the lessons of experience*, The World Bank, Washington, D.C., 1990.

Op de achtergrond van de discussie over concrete ontwikkelingsproblemen, staat de vraag naar de geldigheid van de neoklassieke theorie voor ontwikkelingslanden. Deze vraag komt in de ontwikkelingseconomie regelmatig terug. Zij heeft geen algemeen antwoord, want de neoklassieke theorie kent vele, ook extreme, vormen.

De opvatting dat de ontwikkelingseconomie een eigen paradigma moet hebben, zoals in de jaren vijftig werd betoogd, vindt thans weinig aanhangers, maar K.J. Arrow heeft gezegd dat voor de vraagstukken van ontwikkelingslanden meer nodig is dan alleen de neoklassieke theorie³⁹. Een andere neoklassieke auteur, J.E. Stiglitz vindt het ontbreken van volledige informatie in ontwikkelingslanden zo essentieel dat hij een 'new development economics' heeft voorgesteld die daarmee rekening houdt⁴⁰.

Critici van de neoklassieke opvattingen leggen de nadruk op z.g. structuralistische elementen die als kenmerkend voor ontwikkelingslanden worden beschouwd. Deze kritiek heeft geleid tot een stroming binnen de ontwikkelingseconomie die met 'structuralisme' wordt aangeduid⁴¹.

Structuralistische kritiek kan verschillende vormen aannemen. S. Robinson onderscheidt⁴²:

- elasticiteitsstructuralisme, dat binnen het kader van de neoklassieke theorie lage substitutie-elasticiteiten in verschillende relaties benadrukt;
- micro-structuralisme, dat veronderstelt dat verschillende markten niet goed of in het geheel niet werken. Er worden beperkingen op factormobiliteit, starre prijzen, rantsoenering en neoklassieke onevenwichtigheid in een of verscheidene belangrijke markten verondersteld;
- macro-structuralisme, dat de nadruk legt op het bereiken van een evenwicht tussen macro-economische grootheden, in het bijzonder tussen besparingen en investeringen, uitvoer en invoer, en overheidsuitgaven en -inkomsten.

De eerste twee vormen en combinaties daarvan noemt Robinson neoklassiek structuralisme. Het macro- of neo-structuralisme heeft zich vooral gevormd door het werk van Lance Taylor⁴³. De door hem ontwikkelde modellen hebben kenmerken ontleend aan J.M. Keynes (multiplicatoranalyse), M. Kalecki ('mark-up pricing') en N. Kaldor (invloed van veranderende inkomensverdeling op besparingen). Niet relatieve prijzen of maximaliserend gedrag, maar de macro-economische specificatie van het model bepaalt de werking ervan. De huidige aandacht van het macro-structuralisme gaat vooral uit naar stabilisatie- en structureel aanpassingsbeleid⁴⁴.

Lessen van veertig jaar

Wat zijn na meer dan vier decennia in wetenschappelijk opzicht de belangrijkste verworvenheden van de ontwikkelingseconomie? Het zijn, in het kort, een uitbreiding van feitelijke kennis, invoering van nieuwe begrippen en de formulering van nieuwe theorieën, technieken en beleidsinzichten.

Van grote betekenis voor de ontwikkelingseconomie is het feit dat onze empirische, waaronder in het bijzonder statistische, kennis van ontwikkelingslanden en hun ontwikkelingsprocessen enorm is toegenomen. Niettemin zijn er nog vele witte plekken in onze kennis, bij voorbeeld over inkomensverdeling, werkgelegenheid, technologie.

De grens tussen de beschikbaarheid van statistische gegevens en analyse is niet altijd even scherp. Een fraai voorbeeld van een belangrijke statistische studie die niet uitsluitend berust op het verzamelen van nieuwe statisti-

sche gegevens, vormt het z.g. "International Comparison Project"⁴⁵. Het project beoogt internationale vergelijking van het reële nationale product (en enkele componenten daarvan) en van de koopkracht van nationale valuta's tussen landen mogelijk te maken. Een tweede voorbeeld van een in feite statistisch onderzoek, maar van belang voor de theorie, betreft de lange-termijnontwikkeling van de internationale ruilvoet tussen centrum en periferie. Afhankelijk van de gebruikte methode zijn hierover tot op heden tegenstrijdige resultaten bereikt⁴⁶.

Een tweede algemene constatering kan zijn dat de analyses zijn verbreed en verdiept. Dit heeft geleid tot specialisaties naar bepaalde aspecten van het ontwikkelingsproces of -beleid, naar sectoren of regio's. De verbreding van de analyse betreft ook het begrip ontwikkeling. Dit wordt reeds lang niet meer identiek beschouwd met economische groei. De betekenis van structurele veranderingen is grondig onderzocht en vastgesteld⁴⁷. Maar ook elementen zoals inkomensverdeling en sociale aspecten hebben de aandacht gekregen.

Dit heeft geleid tot pogingen om nieuwe maatstaven te formuleren die beter dan het nationale inkomen de mate en graad van economische ontwikkeling tot uitdrukking brengen. In het begin van de jaren zeventig werd de "physical quality of life"-index (PQLI) voorgesteld, een ongewogen rekenkundig gemiddelde van gestandaardiseerde cijfers voor levensverwachting bij geboorte, kindersterfte en alfabetiseringsgraad⁴⁸. Recent werd voor het "United Nations Development Programme" (UNDP) een 'human development index' ontwikkeld, die op analoge wijze wordt berekend, maar waarbij de kindersterfte is vervangen door de logaritme van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking, uitgedrukt in dollars van gelijke koopkracht (het nemen van de logaritme beoogt het afnemend grensnut bij hogere inkomens tot uitdrukking te brengen)⁴⁹. Fundamentele en theoretische analyses van het welvaartsbegrip zijn door de vooraanstaande Indiase ontwikkelingseconoom Amartya Sen gepubliceerd⁵⁰.

Een derde algemene ervaring is de noodzaak tot differentiatie van de derde wereld. De basis voor deze differentiatie moet in de eerste plaats het inkomen per hoofd zijn. Maar voor specifieke vraagstukken kan het gewenste onderscheid daar dwars door heen lopen: grote en kleine landen, grondstofproducerende en -importerende landen.

39. K.J. Arrow, Limited knowledge and economic analysis, *American Economic Review*, jg. 64, 1974, blz. 1-10.

40. J.E. Stiglitz, The new development economics, *World Development*, jg. 14, 1986, blz. 257-266.

41. Zie H.W. Arndt, The origins of structuralism, *World Development*, jg. 13, 1985, blz. 151-160 en L.H. Janssen, S.J., *Latijns-Amerikaans structuralisme toen en nu*, Tilburg, 1986.

42. S. Robinson, Multisectoral models, hfst. 18 in *Handbook of Development economics*, op.cit.

43. Zie bij voorbeeld Lance Taylor, *Structuralist macroeconomics. Applicable models for the third world*, New York, 1983.

44. Zie bij voorbeeld Lance Taylor, *Varieties of stabilization experience. Towards sensible macroeconomics in the third world*, Oxford, 1988.

45. Irving B. Kravis, Alan Heston en Robert Summers, *World produkt and income. International comparisons of real gross produkt*, Baltimore, MD, 1982.

46. John T. Cuddington en Carlos M. Urzúa, Trends and cycles in the net barter terms of trade: a new approach, *Economic Journal*, jg. 99, 1989, blz. 426-442. E.R. Grilli en M.C. Yang, Primary commodity prices, manufactured goods prices, and terms of trade of developing countries: what the long run shows, *World Bank Economic Review*, jg. 2, 1988, blz. 1-48.

47. Zie H.B. Chenery en M. Syrquin, *Patterns of development, 1950-1970*, Londen, 1975 en Hollis Chenery, Sherman Robinson en Moshe Syrquin, *Industrialization and growth*, Oxford, 1986.

48. Morris D. Morris, *Measuring the condition of the world's poor. The physical quality of life index*, New York, 1979.

49. *Human development report 1990*, Oxford, 1990.

50. Amartya Sen, *Choice, welfare and measurement*, Oxford, 1982 en idem, *Resources, values and development*, Oxford, 1984.

Hierdoor kunnen ook tegenstrijdige belangen ontstaan bij internationale onderhandelingen. Dit vormt echter nog geen voldoende reden om het begrip 'derde wereld' uit het woordenboek te schrappen. Er blijft voor analyse en beleid behoefte aan een term om landen met een gemiddeld laag levenspeil aan te duiden. Een kritisch oog voor de relevantie van differentiatie ten opzichte van de industrielanden (de eerste wereld) en ten opzichte van de tweede wereld (Oost-Europa) blijft echter gewenst.

De veranderingen in de wereldeconomie in de jaren zeventig en tachtig hebben de interdependentie in de economische betrekkingen tussen ontwikkelings- en industrielanden voldoende duidelijk aangetoond. De gedachte van 'de-linking' uit de jaren zeventig is dan ook dood. De economische betrekkingen zijn echter nog asymmetrisch, ten nadele van ontwikkelingslanden. Discussie over de vraag of de buitenlandse handel 'engine or hand-maiden of economic growth' is, heeft tot de conclusie geleid dat de binnenlandse ontwikkeling de motor voor economische groei van ontwikkelingslanden moet zijn. W. Arthur Lewis heeft dit op provocerende wijze aldus geformuleerd: "Their development does not in the long run depend on the existence of the developed countries, and their potential for growth would be unaffected even if all the developed countries were to sink under the sea"⁵¹. De bezwaren van een te sterke oriëntatie van een economie op uitvoer, waartoe met name landen met een hoge schuldenlast worden gedwongen, hebben in de theorie argumenten opgeleverd voor een 'agriculture-led growth'⁵².

De hamvraag, ten slotte, bij een beoordeling van de resultaten die de ontwikkelingseconomie heeft bereikt, is of zij ook heeft bijgedragen tot de economische vooruitgang van ontwikkelingslanden. Het volstaat daarvoor niet vast te stellen dat zo'n vooruitgang heeft plaatsgevonden. Van belang is, of dit het resultaat is van een op wetenschappelijke inzichten gevoerd beleid. Het antwoord zal voor verschillende onderwerpen anders uitvallen. Er zijn conflicterende opvattingen, die in de loop van de tijd veranderen. Loopt de wetenschap altijd voorop en volgt de toepassing ervan, of geeft de wetenschap achteraf een verklaring waarom een bepaalde ontwikkelingspolitiek zo succesvol is geweest? Wat een goed of slecht beleid is blijkt veelal pas later, bij vergelijking met een ander beleid.

Evenmin eenvoudig is het vaststellen van de invloed van bepaalde beleidsmaatregelen. Een onderzoek naar de effectiviteit van ontwikkelingshulp komt slechts voorzichtig met een positieve conclusie. De theorie erover is verdeeld⁵³.

Er is geen reden tot valse bescheidenheid. De ontwikkelingseconomie heeft meer goede adviezen in huis dan politici bereid zijn op te volgen. De enige echte conclusie kan zijn dat van verkeerd gebleken inzichten moet worden geleerd en dat naar verbetering van de kwaliteit van analyses en adviezen moet worden gestreefd.

Researchagenda voor de toekomst

In de afgelopen decennia zijn de levensomstandigheden voor de meeste ontwikkelingslanden belangrijk verbeterd. De internationale welvaartsverschillen en de omvang van de armoede zijn echter nog zo groot, dat de redenen die het bestaan van de ontwikkelingseconomie rechtvaardigen, ook in de toekomst hun geldigheid zullen blijven behouden.

Gezien de breedte van het terrein dat de ontwikkelings-economie thans bestrijkt, is het niet waarschijnlijk dat belangrijke geheel nieuwe onderwerpen aan de orde zullen komen. De recente belangstelling voor het milieu en het ontwikkelingsproces zal in de naaste toekomst zeker toe-

nemen. Belangrijker is dat er een hernieuwde aandacht ontstaat voor de centrale vragen van de ontwikkelingseconomie.

Daartoe moet in de eerste plaats gerekend worden de vraag naar de oorzaken van economische groei en ontwikkeling, de factoren die de produktiviteit beïnvloeden en de rol van technologische vernieuwing, zowel in de landbouw als de industrie. De herleving van de belangstelling voor de groeitheorie in de algemene economie kan daarbij wellicht een bijdrage leveren⁵⁴. Empirisch onderzoek naar doelmatige middelen voor armoedebestrijding behoort eveneens tot de kerntaken.

De aanbevelingen van de nieuwe orthodoxie maken onderzoek naar de werking van markten voor produktiefactoren, goederen en diensten, en de noodzakelijke functies van de overheid in het ontwikkelingsproces noodzakelijk. De recente veranderingen in het economische stelsel in Oost-Europa zullen ook voor ontwikkelingslanden de vraag naar de gewenste (optimale) economische orde in discussie brengen.

Verdieping van kennis zal vooral afhankelijk zijn van de intensiteit waarmee empirisch onderzoek wordt verricht. Dit zal, meer dan in het verleden, micro-economisch en analytisch onderzoek moeten zijn. Ook houden de genoemde onderwerpen een accentverschuiving in van het internationale naar aspecten van het binnenlandse ontwikkelingsbeleid.

Vraagstukken van internationale economische politiek en orde zullen op de agenda moeten blijven. Daartoe behoren niet alleen de traditionele onderwerpen van internationale handel, kapitaalverkeer, stabilisatie van grondstoffenmarkten, schuldenproblematiek, maar ook institutionele vraagstukken. Nieuwe internationale regels voor het internationale economische verkeer en de besluitvorming kunnen niet alleen de wereldeconomie als geheel versterken, maar ook bijdragen tot vermindering van internationale welvaartsverschillen. Het gewijzigde internationale politieke klimaat geeft wellicht meer mogelijkheden om tot zulke regels te komen dan in het verleden het geval is geweest. Een researchagenda zal niet alleen op grond van wetenschappelijke vragen, maar ook door een visie op lange-termijnvraagstukken en oplossingen daarvoor moeten worden bepaald.

H.C. Bos

51. W. Arthur Lewis, *The evolution of the international economic order*, Princeton, New Jersey, 1978, blz. 71.

52. Zie Irma Adelman, A poverty-focused approach to development policy, en John W. Mellor, Agriculture on the road to industrialisation, in John P. Lewis en Valeriana Kallab (red.), *Development strategies reconsidered*, Oxford, 1986.

53. R. Cassen e.a., *Does aid work?*, Oxford, 1987.

54. Zie Robert E. Lucas, Jr., On the mechanics of economic development, *Journal of Monetary Economics*, jg. 22, 1988, blz. 3-42 en Maurice Fitzgerald Scott, *A new view of economic growth*, Oxford, 1989.